

Václav Bělohradský

Společnost nevolnosti

Eseje z pozdější doby

EDICE SOCIOLOGICKÉ AKTUALITY

Společnost nevolnosti

Eseje z pozdější doby

Václav Bělohradský

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Edice SLON – Sociologické aktuality,

13. svazek / řídí Jan Maršálek

Redakce Alena Miltová

Na obálce je použit obraz Antonína Střížka Antény

Grafická úprava a obálka studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání druhé elektronické, podle čtvrtého tištěného,
doplněného, v Karolinu prvního

© Univerzita Karlova, 2025

© Václav Bělohradský, 2025

Cover illustration © Antonín Střížek, 2007

ISBN 978-80-246-5878-0

ISBN 978-80-246-6081-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

*Ubuntu, slovo odvozené z jihoafrických jazyků Zulu
a Xhosa; znamená přibližně: „Jsem tím, čím jsem,
zásluhou toho, čím jsme všichni.“*

Úvod do OS Linux, verze Ubuntu

*Pilou přerézávali větve, na nichž seděli
A s pokřikem si vyměňovali zkušenosti
Jak rychleji řezat, a s praskotem
Sjeli do hloubky, a ti, kdož jim přiblíželi
Zavrtěli při řezání hlavou a
Řezali dál.*

BERTOLT BRECHT, Exil

*Kdykoli jsem věřil, že slyším hlas boží, poznal jsem pak,
že jsem zbožnil hlas svůj.*

MILAN KUNDERA, Žert

Filosofická

*Na světě jsou jen atomy
Vše ostatní jsou... fantómy
Jen atomy a s prázdnem
A z nich jsi složen...blázne
Složený z prázdna...z atomů
Ve žlutém jedeš antonu*

JAN VODŇANSKÝ, Důvěrná sdělení

*Sedím u přenosného počítače v dobrých hadrech a plným
brichem po chutném obědě, a sám sebe se ptám, zda je svět
v současné době v nějaké krizi. Vsude je klid, z okna vidím
novostavby, mladou ženu smežící se do kocarku, a tak nějak si
říkám, že by Belohradský (a genericky jakýkoli filosof) udělal
líp, kdyby šel kopat ripu nebo delat do call centra.*

*Filosofové jsou zbyteční. Buď říkají, co vidí i ostatní,
nebo říkají neuzitečně a nevyužitelně blbosti.*

4. 7. 2008 12.17:59, MARTIN ONDREJÁT

<http://vaner.blog.respekt.cz/c/41306/Hlas-pro-knihu-Vaclava-Belohradskeho.html>

http://vaner.blog.respekt.cz/clanok_disk.asp?cl=41306

Obsah

- 11 **Místo úvodu**
- 21 **Místo úvodu (k druhému vydání)**
- 33 **Místo úvodu
(k třetímu vydání a vydání elektronickému)**
- 42 **Místo úvodu (ke čtvrtému vydání)**
- 47 **I Filosofovat ve věku vlastních světů**
Studentům humanitních oborů
- 59 **II Tvůrčí čtení**
Interpretace v epoše nadbytku komunikace
- 75 **III Sekáč, který se nezakecal**
Rozjímání o první světové válce
- 93 **IV Od gloria (dei) k celebritas (dei)**
Papežovy smažené brambůrky žádejte v snack-barech Sabritas!
- 101 **V Triumf (makro)struktur**
Šťastné vědomí – víra, že... systém poskytuje dobro
HERBERT MARCUSE
- 113 **VI Každý může být stou opicí**
Čtyři věty o objektivitě a „objektivitě“

- 127 VII **Výrokové krajiny**
O relativismu Karla Čapka
- 139 VIII **Postmodernismus**
Pokus o narativní definici pomocí McLuhanových tetrád
- 161 IX **Vše trvalé se mění v páru, vše posvátné se znesvěcuje**
Komunistický manifest v novém tisíciletí
- 181 X **Prebendáři a výprosníci**
Co zbylo z písně vznešené o práci...
- 191 XI **V opačném světě**
ABC roku 1968
A – Pod dlažbou je pláž
Rozhovor s Jiřím Rulfem
B – Před koncilem
Pražské jaro podle Karla Kosíka
C – Přímá řeč a pěší věc
Meditace pro básníka Petra Kabeše
- 207 XII **Prozaické poměry**
Mezi první a druhou moderností
- 217 XIII **Pohlaví rozumu**
O čem smí žena snít
- 227 XIV **Kapitalismus perestrojka teprve čeká**
Rozhovor se Zdenko Pavelkou
- 237 XV **Levice *kontra* pravice**
Slyšet led růst
- 253 XVI **Malý příruční slovník globalizace**
Deset hesel k porozumění a obraně
- 267 XVII **Soumrak multikulturalismu**
Kolik cizího je nám lidské

- 279 **XVIII Tyranie hodnot**
Nemožné je jen silné slovo, které kolem sebe rozhazují
malí lidé... REKLAMA ADIDAS
- 291 **XIX Masy a livreje**
Jako kapka, která vyhlubuje drsný kámen...
FERDINAND PEROUTKA
- 303 **XX O vyvrátitelnosti světa**
Myslet cíle ze smyslu a ne smysl z cílů JAN PATOČKA
- 313 **XXI Dlouhý stín krátkého století**
Nesou v sobě problémy studené války jako zkamenělý hmyz
v jantaru
- 329 **XXII Epoque samovzněcování**
Připustit pohled zvnějšku
- 339 **XXIII Být vlastencem Západu?**
Obrana srozumitelnosti světa před kulturními cizinci
- 351 **XXIV Opuštěná a inspirující**
Charta 77 jako filosofický problém
- 367 **XXV Místo životopisu**
Rozhovor s Barborou Osvaldovou
- 379 **Místo bibliografie**

Místo úvodu

Miloslav Petrušek v knize *Společnosti pozdní doby* analyzuje hodně přes sto formulí, kterými pozdně moderní průmyslové společnosti pojmenovávají samy sebe – od klasické společnosti hojnosti či konce ideologie, přes společnost důvěry, metamýtů, třetí vlny, spektaklu, vědění, volného času, až po společnost simulakrů, prožitku, komunikačního nadbytku, kreditních karet či konce organizovaného kapitalismu. Známý jsou také společnosti (či éry) prázdna, efemérnosti, přístupu (*The Age of Access* Jeremy Rifkina), digitální alfabetizace či družnosti. Ty formule se vymýšlejí ponejvíce na amerických či evropských univerzitách, stanou se nakrátko předmětem mediálního zájmu, rychle se obnosí a pak končí v nějakém ideologickém sekáči, kde je nakupují novináři pro kulturní přílohy deníků.

Ty formule jsou efemérní a protikladné, ale všechny jsou částečně platné, každá postihuje nějaký rys pozdní průmyslové modernosti, žádnou nelze zcela odmítnout. Z množství těch formulí je mi trochu nevolno. I když se společnost pozdní doby vysvléká ze svých jmen jako had z kůže, v tom podstatném je už dvě stě let stejná – vyznává se v ní fundamentalistické náboženství růstu Růstu, které má své chrámy – supermarkety, své velekněze – manažery a makléře, své rituály a jazyky – reklamy a manažerské ptydepe, kterým je dnes naučená angličtina. Když po odklizení trosk Twin Towers newyorská burza obnovila svou činnost, na podium přišel menší obtloustlý muž a zvolal mocným hlasem „America goes back to business“.

A bylo to, jako by vítal nějakého boha, který – vyhnán ze svého domu – se teď do něj slavně vrací.

Pocit nevolnosti má ve společnosti pozdní doby mnoho zdrojů. Především, řekl bych, je to závratná proliferace znaků, obrazů, formulí a promluv, jejímž důsledkem je, že prudce ubylo skutečnosti. Mnoho znaků, málo označovaného, mnoho významů, málo významného, mnoho částí, málo celků, mnoho faktů, málo kontextů, mnoho kopií, málo originálů, mnoho obrazů, málo zobrazeného, mnoho promluv, málo domluv, mnoho cílů, málo smyslu, mnoho reprezentantů, málo reprezentovaného, mnoho odpovědí, málo otázek.

Fakta byla vždy také *ficta*, samozřejmě. Veřejný prostor dnes ale zaplavila *facta ficta* totálně, nikdo už neumí rozlišit mezi *factum* a *fictum*. *Facta ficta* vznikají „samovzněcováním médií“, jak to kdysi nazval Václav Havel, a slouží všemocné, neproniknutelné alianci médií, politiky, finančních oligarchií a nositelů specializovaných vědění.

Existuje globální oteplování? Nevím, ledy ustupují dokonce v italském Tyrolsku, kde to dobře znám, a na jihu Itálie hrozí nedostatek vody. V Terstském zálivu rychle ubývají slavné „sarde“, na nichž stála místní kuchyně. Zato tu žije *pesce-pappagallo* (ryba papoušek); připlula prý z tropických moří a snad je také jedlá. Politici troubí k nástupu jaderné energie – jen ta prý nás ochrání před globálním oteplováním. Je mi z toho nevolno, jsem podezřívavý.

Zvykli jsme si už na obrazy z dějin „živočišné výroby a masného průmyslu“, i když jsou stále hrůznější. Technici odění do jakýchsi izolačních obleků a masek cpou tisíce opeřenců do umělohmotných pytlů a někde je pak spalují. Nazvěme to „masovou likvidací živočišných výrobků“ v rámci boje proti ptačí chřipce. Podobně byly nedávno statisíce nešťastných krav, podezřelých z nákazy BSE, pohřbívány do jam vybagrovaných někde za velkými městy. Na Sardinii uhynuly miliony ovcí na nemoc, která se jmenuje *lingua blu* (blue tongue) – modrý jazyk. Zahřabat je nebo spálit? Je lépe zamořit spodní vody nebo vzduch? Je mi z toho nevolno.

„Tvorba *Hrubého domácího produktu* (HDP) je součástí velké hry, kterou hraje většina světové populace. Masivní spoluúčast v této hře a pak nesporný fakt, že celá hra se rozvíjí sku-

tečnou spoluprací, spoluúčastí a pevnou vzájemnou svázaností všech účastníků, dává právo nazývat tuto hru *realitou*... Ta hra má pevná pravidla, která jsou částečně legální, částečně ne, ale i pravidla, která jsou za hranicí zákona, ba právě ta, mají svou závaznost...“ napsal Ludvík Hlaváček ve své meditaci nad výstavou *Hrubý domácí produkt* v Městské knihovně – výběru z reakcí současného umění na ekonomii, racionalitu a konzumerismus.

I publikace této knihy je tahem ve hře o HDP. Nikdo z té hry nemůže uniknout, plány na únik se stávají součástí hry, mají tu své *logo*; kdo se snaží tu hru zastavit, je proměněn v její součást – na jeho NE se vydělává, prodává se v různých formách třeba jako nápis na tričku.

Německý sociolog Claus Offe zachycuje nejdramatičtější rozpor pozdní průmyslové modernosti metaforou o *současném růstu* ledu a páry, o které uvažují soustavněji v kapitole *Levice* kontra *pravice*. Modernost je přírůstek páry, těkavosti, možností každého jednotlivce zvolit si sám sebe, modelovat své tělo, mysl, zvolit si místa pobytu a také čas a rychlost pohybu do těch míst, vybrat si náboženství, stranu, druhy zboží, někdy třeba i pohlaví. Jednotlivci ale mohou volit jen mezi alternativami, které jsou uspořádané přehledně v nějakých sjednocujících strukturách, jako je supermarket, Sbírka zákonů ČR nebo dálnice.

Co ta dálnice sama? Je předmětem svobodné volby ve stejném smyslu jako výjezd z ní? Ne, dálnice je led. Každý přírůstek páry je vykoupen přírůstkem ledu, růst práv znamená růst byrokracie, růst svobody pohybu znamená růst dálnic, růst spotřebitelských možností znamená růst supermarketů. Politici nám slibují stále více páry a o ledu, který pomalu prorůstá pozdní průmyslovou společností, se mlčí. Kultura ve společnosti pozdní doby znamená slyšet led růst.

Čtu v novinách, že v roce 2050 – ten rok je daleko za obzorem mého života – bude v Česku příliš mnoho důchodců. Růst průměrného věku obyvatel pozdních průmyslových společností je pára, důchodci jsou led. Co s třetím věkem? Budeme ten věk snížené výkonnosti kolonizovat, jako jsme to udělali s Třetím světem, tím kontinentem bezmoci? Postavíme pro lidi třetího věku nějaký Disneyland, za jehož zdi budou i oni důležitými hráči ve hře o HDP?

Možná ano. Četl jsem nedávno názory jakéhosi biologa. Slepý Jean-Paul Sartre, který prodával na stará kolena zakázané noviny *Cause du Peuple* v ulicích Paříže, mu byl příkladem špatného stáří. Odsoudil ho za „radikální názory“. V mládí, kdy toho tak málo víme a tak mnoho očekáváme, máme názory extremistické, ne radikální – jít až ke kořenům (*radix*) je výsadou stáří. Poslední dílo Jana Patočky – *Kacířské eseje o filosofii dějin* – je jeho dílem nejradikálnějším (radikálnější už byla jen jeho filosoficky zdůvodněná odbojná smrt). Edmund Husserl myslel opravdu radikálně až ve vysokém stáří, kdy věřil, že našel nejhlubší kořeny staré Evropy; anebo T. G. M., který na stará kolena utekl do ciziny a tam našel filosofické zdůvodnění (vrchol radikalismu v myšlení!) rozhodnutí bojovat ve světové válce po boku nepřátel státu, jehož byl občanem a představitelem (byl nejen univerzitním profesorem, ale také poslancem).

Jak smí člověk myslet ve svém pozdním věku ve společnostech pozdní doby? Jak vysoké budou ploty oddělující budoucí Disneyland stáří od ulic Paříže, na nichž starý Jean-Paul prodával svou zakázanou tiskovinu?

Je mi také nevolno z toho, čím se stala budoucnost. Přichází bez pozvání, je zabudována do automatismů globální ekonomiky a mocenských struktur. Nebojuje se už o ni, proč také. Vše se automaticky restrukturalizuje, obnovuje, přestavuje. Budoucnost nás už nepotřebuje.

Pocit nevolnosti je všudypřítomný, je úporný, i když není nijak silný. Ne, není nám zle, jen je všeho moc – informací, jídla, odpadků, lidí, obalů, knih, znaků, politických programů, míst, kam odletět na dovolenou, nabídek půjčky a příliš horkých dní v roce. Musí být nějaká mez, nějaká hranice, za níž už nelze věci tohoto světa využívat a konzumovat, ale jen uctívat. Kde je ta mez, nevíme, je nám jen trochu nevolno.

Ještě jeden zdroj nevolnosti tu chci připomenout. Světový tisk připsal Donaldu Rumsfeldovi výrok, že „cíl rozhoduje o tom, kdo budou spojenci, ne spojenci o tom, co bude cílem“. Ať to řekl kdokoli, ten výrok ukončil epochu poválečné demokracie, založené na spojenectví („prolínání Evropy a Ameriky je jádrem dvacátého století“, napsal Karel Čapek) Evropy a Ameriky. Začala prudce epocha unilateralismu, ze spojenců se stali pouzí „ochotní pomahači“. Spojence spojují spory o společné

cíle; cíle, které ob stojí v těch sporech, jsou rozumnější, než by byly, kdyby o ně spojenci nevedli spory. Země, která nechce mít spojence, ale jen ochotné pomahače, je nebezpečná, její cíle jsou nutně nerozumné. Je mi nevolno z toho, že mnoho intelektuálů a politiků v postkomunistických zemích vyměnilo ochotně roli spojenců za roli ochotných pomahačů. Ochotný pomahač je špatný přítel, protože jen využívá sílu svého protektora.

Staré české slovo „šoufl“ zní dost nedůstojně, ve skutečnosti ale pochází z hebrejštiny, má v sobě zakódovánu tisíceletou jemnost židovských anekdot, smysl pro pohled z obou stran hranice; bohužel nelze je pozměnit v podstatné jméno, jinak bych řekl „společnost šouflu“.

Slovo „nevolnost“ bylo velkým filosofickým slovem existencialismu, o to se zasloužil Jean-Paul Sartre románem *Nevolnost* (tak se překládal v šedesátých letech francouzský titul *Nausée*). Nevolnost se zmocňuje hrdiny, když svět se stane „velikánskou absurdní bytostí“, člověk si ani nemůže „položít otázku, odkud to všechno vychází, ani jak je možné, že nějaký svět existuje“. Nevolnost vyvolává v hrdinovi právě to, že „není žádný důvod, proč by ta tekoucí larva měla existovat“.

Nevolnost, kterou jsem vepsal do názvu této sbírky esejů, je něco podobného, ale slovo „nausée“ je příliš silné. Myslím, že tomu slovu odpovídají spíše italské *disagio*, anglické *uneasiness*, francouzské *malaise*, německé *das Unbehagen* (například titul slavné Freudovy knihy *Das Unbehagen in der Kultur* je přeložen *Nespokojenost v kultuře*, ale *Nevolnost* by byl, zdá se mi, lepší překlad). Není žádný rozumný důvod, aby všeho bylo tolik, aby člověk pil minerální vodu, která za ním putuje tisíce kilometrů, aby lyžoval v létě a jedl čínský česnek místo česneku místního, aby vycházelo tisíce knih, které nikdo nečte. Je tato jedna z nich? Společnost nevolnosti.

Prožil jsem celý svůj život na univerzitách, nikdy jsem nepracoval (ani nežil) mimo jejich zdi. Je pro mě proto zvláště důležitý ještě jeden zdroj nevolnosti, o kterém mluvím v rozhovoru se Zdenko Pavelkou. Mám na mysli expanzi *akademického škváru*. Nazývám tak filosofickou produkci, jež zůstává mimo veřejný prostor, chráněna univerzitní autonomií před závazností rozdílu mezi relevantními a nerelevantními instancemi, který se prosazuje ve své dějintvorné energii jen ve spo-

rech chaotického veřejného prostoru demokratických států. V něm se neustále vynořují nejrůznější otázky, některé rychle končí v „ne-dějínách“, jak říkal přítel Dušan Třeštík, jsou zapomenuty. Jiné naopak získávají naléhavou závažnost a orientují po staletí život skupin, národů nebo dokonce celých civilizací. Dnes ale je veřejný prostor obsazen agresivním molochem bavičského průmyslu, který z něj vytlačuje každou relevantní otázku. To, čemu říkáme „kultura“, jsou pouhé *cultural events*, které mají své manažery, své sponzory, svá loga. Zbytky řecko-římsko-křesťansko-měšťanského *logos* zešrotovává bavičský moloch na *loga*.

Pojímám filosofii jako boj s tímto molochem o místo ve veřejném prostoru, nechci před ním ustoupit za zdi univerzit, kde se bojuje o granty. Granty jsou nutné a užitečné, ale já se pokouším udržet ve veřejném prostoru filosofii jako jeden z legitimních literárních (mediálních?) žánrů. Filosofie v mém pohledu není hledání nějaké formule, kterou by všichni lidé měli znát, aby žili podle Pravdy, Krávy a Dobra. Je to spíše vynalézavé, podvrtné, žádnou metodu či normu nerespektující vystupování ve veřejném prostoru, které narušuje ritualizované a epistemologickou policií střežené představy o tom, co je důležité pro celek společnosti; je to pokus o obnovení křehké zdi, která dělila relevantní instance od instancí nerelevantních. Bavičský moloch rozmetal tu zeď, a tak jeden společný svět lidí se rychle rozpadá do prudce rostoucího počtu nesrozumitelných fragmentů.

Cituji často v těchto úvahách Ludwiga Wittgensteina, který napsal, že úkolem filosofie, je „ukázat mouše cestu ven z láhve, v níž uvíznla“. Italský filosof Gianni Vattimo komentuje tu slavnou definici filosofie takto: *Obávám se, že myšlenka, podle níž filosofie má lidi něco naučit, něco rozhodujícího, co by změnilo jejich situaci, je součástí té ideologie, která definuje filosofii jako hegemonii, tj. jako jednu z nespočetných podob oné moci filosofů, o níž hovoří Platón. Tato ideologie je úzce spojena s platónským odtržením autentického světa vně láhve od světa pouhého zdání, nepořádku a neautentičnosti uvnitř láhve. Více se mi proto zamlouvá představa sítě. Nemyslím ale na lidi jako na ryby v síti, spíše jako na akrobaty. Síť je pro mě akrobatickým náčiním, spleť cest, kterými je možno se vydat; lidská existence spočívá právě v tomto po-*

hybu mezi oky sítě, pojaté jako pletivo možných spojů. ... Dnes, „kdy pravý svět se stal bajkou“, není už možné žádné pravé jsoucno, zaručující rozdíl mezi skutečností a pouhým falešným zdáním. Pletivo, v němž je chycena naše existence, je souhrn vzkazů, které nám lidstvo předává v řeči a v různých „symbolických formách“. Filosofie, myslím, nás musí naučit pohybovat se ve spleti těchto vzkazů a prožívat každý jednotlivý vzkaz a každou jednotlivou zkušenost v jejich vzájemné návaznosti, která dává smysl zkušenosti.

Přál bych si, aby tyto mé úvahy byly takovou spleť vzkazů v jejich vzájemné návaznosti. Napsal jsem je česky, jsou proto vzkazy v láhvi vhozené jen do rybníku, do anglicky mluvícího oceánu globální komunikace nedoplují. Ale kvůli tomu, co se dá přeložit do angličtiny, nestojí za to žít. Nezbyvá než doufat, že někdo tu láhev z rybníku vyloví, naváže na vzkazy v ní a zakóduje z nich úryvky do vzkazů svých. Tak přežívají vzkazy.

Na závěr pár slov o literární formě těch úvah. Chtěl bych, aby to byly eseje, ale bojím se, že tomu žánru neodpovídají, jsou příliš těžkopádné. Karel Hvizďala připomenul v jedné své přednášce, že „esej je urychlovač myšlení“, že spojuje, co systémem rozpojil, a rozpojuje, co systém spojil, že přechází z vážnosti do ironie a z věčnosti do nadsázky; a „to je to, čeho se tak obává náš jednosměrný život“. Milan Kundera napsal, že „esej nepatří do oblasti vědy, ale literatury“. Poznáme ho podle toho, co v něm není: „terminologie určená expertům, interpretační mřížka sdílená armádou specialistů (žádná profese se dnes bez ní neobejde, ani lékaři ani historici hudby); výběr argumentů, které si zaslouží pozornost díky tiché kolektivní dohodě“.

Ano. Myslím si ale, že hlavním znakem eseje je rozvračet pojmy tím, že ukážeme jejich odvrácenou stranu, zamlčený předpoklad jejich významu, zkrátka to, co díky jim nevidíme, protože každý pojem je „také“ předsudkem; každý pojem něco skrývá a tato jeho funkce je stejně původní jako ta opačná – ukazovat věci v celkové perspektivě, shrnovat je v jednotu.

Antičtí rétoři tvrdili, že vyjmenování detailů je vždy účinnější než pojmenování celku. „Scény utrpení“ – čteme v Quintilianově *Institutio oratoria* – „jsou obsaženy ve slově *eversio*, zničení, nicméně jmenovat celek je méně účinné než vyjmeno-

vat jednotlivé okamžiky ničení“. Místo abych řekl „Řím byl vyplněn“, popíše nárek matky, zoufale prosící o život svého dítěte, nebo nárek starce nad zavražděným synem. Toto vyjmenování jednotlivých momentů pojmu je rétorická figura – říká se jí *evidentia*. Esejismus v mém pojetí rozvrací pojmy vyjmenováním jejich jednotlivých momentů. Esej se točí kolem rétorické figury *evidentia*, jak ji pojímají antické příručky výmluvnosti.

Esejismus je argumentující konverzace, z níž žádné téma není vyloučeno pod záminkou *odbornosti*; eseje stavějí mosty mezi nejistými obdobími života a kladou umírněný odpor *velkým Syntézám*, které obětovávají různé Stejnému a jednotlivé Celkovému. Tento esejistický podvrtný pohled na svět je jádrem občanské společnosti demokratických národních států. Má totiž svůj podstatný obsah. Tím je boj Různého a Jednotlivého o to, aby před nároky Stejného a Celkového nebylo nutno mlčet v hrůze či posvátné úctě. Esejismus je úsilí o konverzaci mezi Stejným a Různým, mezi Celkovým a Jednotlivým. Slovo „konverzace“ odkazuje na latinské sloveso *conversari*, být spolu, sblížit se, prodlít.

Už mnoho let se účastním besed, které pod názvem *Ekologické dny* pořádá v Olomouci Michal Bartoš, vedoucí Centra ekologických aktivit města Olomouce Sluňákov. Jsou pro mě velmi důležité, publikum, s kterým se tam setkávám, je podivuhodně otevřené. Mnoho z úvah, které jsem v této knize rozpracoval, jsem poprvé formuloval tam, při svých ranních nedělních setkáních v Divadle hudby. Michal Bartoš, který má nedělní setkání uvádí, postihl kdysi přesně jádro mého filosofování: „VB nedělá celý život nic jiného, než že se snaží analýzou různých slovníků a rétoriky vysvětlit, co to znamená (*ne*) mít *skrupule*; jde mu o to, jak ty slovníky mohou neutralizovat naše morální instinkty“. Jsem mu vděčen za tuto charakteristiku mého esejismu, jen je mi někdy nevolno z toho, jak málo se mi to daří.

Rozhovor s Jiřím Rulfem vyšel v týdeníku *Reflex*, rozhovor s Barborou Osvaldovou v časopise *Xantypa*, esej *Pohlaví rozumu* ve sborníku *Nové čtení světa I.*, který vydala Marie Chřibková. Jinak většina těchto úvah vyšla ve zkrácené verzi v desetiletí 1997–2007 v *Salonu*, literární příloze čtvrtletního *Práva*.

Takovým textům, jako jsou ty moje, se říká v novinářské hantýrce „klády“, jsou totiž příliš dlouhé, nepředpokládá se, že čtenářů, kteří je dočtou až do konce, bude mnoho. Děkuji šéfredaktorovi Práva Zdeňku Porybnému za to, že Salon, kde takové „klády“ ještě mohou vycházet, ve svých novinách chrání. A také za to, že tuto „knihu vybraných klád“ podpořil. A děkuji šéfredaktorovi Salonu Zdenko Pavelkovi za volnost a inspiraci, kterou mi tu dopřává v době postupující bulvarizace českého tisku (čtete český tisk, vyhrajete auto! napsal kdysi jasnozřivě Antonín Kosík).

Úvahy tu vycházejí v přepracované a úplnější formě než v Salonu, kde bylo nutné z technických důvodů je zkracovat či různě upravovat. Některé eseje v té formě, v níž jsou tu publikovány, nevyšly. Děkuji Aleně Miltové za to, že mi vydání této knihy v nakladatelství SLON nabídla, a za pozornou spolupráci na jejím redigování.

Nakonec mi nezbývá než poděkovat redaktorce Alici Šimonové. V těchto úvahách není věta, nad kterou bych se s ní neradil, často přel a někdy i hádal. Spolupracujeme úzce už od raných devadesátých let, nejdříve v *Přítomnosti*, pak v *Lidových novinách* a dnes v *Salonu*. Její podíl na textech, které zde publikuji, je obrovský. Je jejich spoluautorkou.

VB

Praha, 2. listopadu 2007

Místo úvodu (k druhému vydání)

Nevolnost, o níž mluví název mé knihy úvah, za rok a pár měsíců, které uplynuly od jejího prvního vydání, velmi zesílila. Rozvrat globálních finančních trhů, autoritářský obrat katolické církve pod vládou papeže Benedikta XVI., rychle postupující úpadek tištěných médií, státní intervence na podporu neudržitelného automobilového průmyslu namísto přesměrování investic do kolektivní dopravy, neochota (či neschopnost, nevim) účinně střežit stále propustnější hranici mezi „tržní ekonomikou“ a zločinem, celková neschopnost euroamerické civilizace odpovědět na krizi současného modelu ekonomického růstu zásadní politickou změnou – to vše udělalo z pocitu nevolnosti široce sdílený „stav mysle a těla“. Vlády jmenují žháře hasiči, jak dokazují různé „antikrizové“ ekonomické rady, v nichž převažují zastánci mystiky deregulovaných trhů, jíž je tato krize důsledkem. Ostatně heslo „Evropa bez bariér“ neznamená v interpretaci pravice nic jiného než další deregulaci trhů. Podobně složené rady nejsou prvním krokem k řešení krize, ale jejím hlavním příznakem. Dokazují přesvědčivě, že v krizi není kapitalismus, ale naše schopnost představit si a prosadit nějakou alternativu ke statu quo – v krizi je naše představivost.

Toto desetiletí rostoucí nevolnosti končí nicméně zvolením Afroameričana Baracka Obamy americkým prezidentem. Jeho prvním prezidentským činem byl zákaz mučení (připomeňme si, že k tomuto popření všech našich ideálů velmi hlasitě mlčeli komentátoři z nejdůležitějších českých deníků a také bývalí intelektuálové-disidenti) a přípravná opatření ke zrušení

Guantánama. Jsou to první kroky k obnovení jednoty mezi politikou a demokratickými ideály, a proto i první světlejší okamžiky po desetiletí humanitárního bombardování, války ve lži, unilateralismu a pokusů rozbít jednotu Evropy mobilizací „ochotných pomahačů“ z postkomunistických zemí proti „spojencům“ ze staré Evropy; o rozdílu mezi ochotným pomahačem a spojencem jsem tu už mluvil – spojence spojují cíle, které definovali jako společné ve svých sporech a rozporech, „ochotní pomahači“ naopak jen přispívají k realizaci cílů strany, z jejíž moci mají největší prospěch.

Mnoho čtenářů se mě ptalo, co znamená formule „doba pozdější než pozdní“. Řekněme, že doba pozdější začíná v okamžiku, kdy moderní společnost ztrácí svou nejvyšší ctnost, kterou je schopnost měnit se v reakci na kritické obrazy sebe sama. Kritika se mění v pouhý *spektákl* inscenovaný za peníze kritizovaných a k jejich prospěchu na „světových fórech“, kde „intelektuálové globální pověsti“ či různí „obchodní cestující s transcendentnem“ volají po etice a vyzývají lidstvo k (interkulturnímu) dialogu, zatímco excelence naslouchají – „lehké na tváři dojetí, hluboká v srdci lhostejnost“. Manažeři nadnárodních koncernů mají světová fóra v oblíbě, je možné získat na ně i vládní granty.

Groteskní bezmoc „kritiky“ v době pozdější zachycuje současné umění citlivěji než filosofie. Skupina *Podebal* například vepsala vznešenou tvář TGM do plakátů KFC – *TGM Chicken*. Přísný výraz zakladatele státu se propadl do toho, čeho byl kritikou; kritické obrazy byly vtaženy do toho, čeho otřesnost chtěly zobrazit.

Skupina *Ztohoven* se napojila na televizní kamery přenášející v ČT *on line* záběry z české krajiny a do nich vepsala záznam simulovaného atomového výbuchu. Svou performanci nazvala *Mediální realita*. Nukleární výbuch, odložený na nějaké „nezávazné a nikým ještě nemyšlené potom“, je jedinou realitou naší doby, zatímco obrazy krajiny z různých míst republiky jsou jen „mediální realita“. Kdo má v rukou to nemyšlené *nukleární potom*, „je bytost nutná, všichni ostatní jsou bytosti jen nahodilé,“ jak říká major Blüher Švejkovi o rozdílu mezi oficírem a vojákem. Policie sedm členů skupiny *Ztohoven* obvinila ze šíření poplašné zprávy, ale soud je osvobodil.

Na výstavě *Free Zone: China* ve švýcarském Luganu vystavila malířka Shi Xinning obraz *Gala dinner*: Mao mezi mediálními hvězdami „společnosti spektaklu“ – Marilyn a spol. Jiný čínský malíř Jiang Zhi se proslavil sérií *Rainbow*: v Luganu vystavuje obraz Číňanů statujících ve spektaklu „dovolená u moře“ ve stylu reklamních plakátů na dovolenou. Nad tím vším klene se duha. Některé z těch obrazů mohou být vydraženy v Londýně, Hongkongu či Paříži za miliony eur.

Teze 59 Debordovy *Společnosti spektaklu* zní: „K blaženému přijímání toho, co existuje, se jako jedno a totéž může rovněž připojit čistě spektakulární revolta proti tomu, co existuje: tím se vyjadřuje prostý fakt, že sama nespokojenost se stala zbožím, jakmile začal být ekonomický nadbytek schopen rozšířit svou produkci na zpracování takovéto suroviny“. Ano, v době pozdější je nespokojenost surovinou zpracovanou na dobře prodané zboží.

Prodavačky v Hongkongu během epidemie ptačí chřipky měly na obličejích sterilní roušky a na nich namalovaný úsměv. Kritika je v době pozdější jen „káravý výraz ve tváři“ namalovaný na neviditelných rouškách, v nichž vystupují na veřejnosti protagonisté sponzorovaných *cultural events*. Jak obnovit základní ctnost liberální společnosti – nelhostejnost ke kritickým obrazům sebe samé? Nevím, ale je mi nevolno z toho, že na tu otázku neumím odpovědět. K čemu je intelektuál, když to neumí?

Nicméně největší zkušeností z prvního vydání *Společnosti nevolnosti* bylo pro mne setkání s emancipující energií *blogosféry*, s její otevřeností, antihierarchičností, antiautoritativností, s kritickým paktem důvěry, který v ní vládne. Poprvé jsem se tak setkal s reakcemi, vymykajícími se žánru „recenze“, který je vždy přistřížen podle potřeb institucí (akademie) nebo médií (strategie vydavatelů), v jejichž rámci „plní vždy nějaký úkol“, abychom tak řekli čapkovsky. Až díky této knize – a způsobu, kterým se šířila – jsem si uvědomil, jak blogosféra za poslední desetiletí zesílila a jak zásadní roli může sehrát v boji o emancipaci českého veřejného prostoru od „pravicové vulgáty“, která v něm vládne a která není než pokračováním „vědeckého komunismu“ jinými prostředky.

Našel jsem v jednom *Úvodu do OS Linux, verze Ubuntu*, tuto poznámku: „Ubuntu – slovo odvozené z jihoafrických

jazyků Zulu a Xhosa, které znamená přibližně toto: *jsem tím, čím jsem, zásluhou toho, čím jsme všichni.*“ Zásluhou či „vinou“, dodal bych. Zdá se mi, že *blogosféra* je příkladem tohoto pojetí vlastní identity. Teprve společná (globální) řeč, která nás všechny strhuje do svého neregulovatelného proudu, každému z nás umožňuje být sebou samým. Myslím, že díky *blogosféře* to, čím jsme všichni, je výjimečně viditelné, všechny skryté a cenzurované stránky společenství, jehož zásluhou či vinou jsme tím, čím jsme, se neustále a nepotlačitelně vynořují.

Větu *Jsem tím, čím jsem, zásluhou toho, čím jsme všichni* by mohl říci u příležitosti své inaugurace třeba Barack Obama, vzdal by tak poctu duchu Ameriky, její ústavě a desetitisícům Američanů, kteří odvážně a zatvrzele vyšlapávali „pathways to freedom“. Mohl by ji ale říci také černocho, kterému bílý muž upírá právo volit, protože neumí číst a je nevzdělaný. A Karel Poláček by mohl říci v roce 1940 svému židovskému příteli, který se styděl za to, že musí chodit po své milované Praze se žlutou hvězdou na kabátě – *Jsem tím, čím jsme, vinou toho, čím jsme všichni.* Mínil by tím evropskou zbabělost?

Mezi *mediasférou* a *blogosférou* je řada důležitých rozdílů, připomeňme si je. Zaprvé *mediasféra* je pod kontrolou vydavatelů, jejichž strategické záměry plní šéfredaktor na základě své šéfredaktorské smlouvy. Pracuje se tu s oficiálními, institucionalizovanými a autorizovanými zdroji informací a názorů, jejichž autorita je odvozena z toho, že byly vyrobeny a publikovány v nějakém „prestížním“ institucionalizovaném kontextu.

Zadruhé sdělení se v *mediasféře* šíří epizodicky, týkají se témat, jejichž výběr je podmíněn nejen strategií vydavatelů, ale i teritoriálními a ekonomickými možnostmi médií; mají proto ráz „tematizovaných kampaní“, které jsou ukončeny, když už „netáhnou“. Jen informace, která je zprávou, je zajímavá v *mediasféře*, informace musí být také „breaking news“, protože jen tak může médium zvítězit v konkurenci jiných médií – je třeba přinést určitou zprávu jako první a jediní, a tak „přitáhnout“ potenciální zájemce o informaci; když informace přestane být zprávou, když ztratí svou *newsworthiness*, z *mediasféry* se rychle vytrácí. V *mediasféře* je „newsworthiness“ podmínkou komunikačního provozu, *mediasféra* vcelku je podřízena boji

o zisk, jehož nástroji jsou například různé způsoby, jak měřit „vědecky“ sledovanost, čtenost, prodejnost či vlivnost (impact factor!). Vzpomeňme na film Danise Tanovice *No Man's Land* – novináři bojující o „prime time“ potřebují „breaking news“, ne „informaci o nevyhnutelné smrti jednoho člověka“.

Důležitou podtřídou této diktatury „newsworthiness“ je imperativ originality: názor musí být „ostrý, silný, osobní“, aby mohl fungovat v *mediasféře* podobně jako „breaking news“ – být viditelný a „zaujmout“ svou „jedinečností“. Nevím už kde v blogosféře jsem narazil na tento text: „Víš, co mě hrozně baví? Říct neobhajitelný stanovisko a pak pro něj hledat argument. Tak třeba jsem napsal článek, že chci chodcům sebrat všechna práva. Ať pěkně čekají, až pan Novotný přejede, že se stejně chovají hůř než řidiči, chodí nezřízeně do vozovky na červenou, a že chci, aby měl řidič absolutní právo. ... Čtenář si řekne: to je ale kretén. Jenže mu to zůstane v hlavě! Nejlíp se cítím, když se mi povede ... psát kontroverze. Útočit na čtenáře. Mám z toho uspokojení, je to věc prestiže!“

Myslím, že po žánru „kontroverze“ je v *mediasféře* velká popptávka, je to převažující strategie v boji o mediální viditelnost. Imperativ „originality“, či „viditelnosti“ názorů, vylučuje ale předem ze hry hermeneutický přístup, který považuje za „událost k vysvětlení“ různé vlnobíty na hladině již řečeného, jeho směr a rytmus; filosoficky porozumět předpokládá rekonstruovat řetězce (nevědomých) otázek, na které svými postoji a názory odpovídáme. To, že určitý názor se začne šířit jako kruhy na vodě, to, že vyvolává odpovědi, a tím i společensko-politická hnutí a protihnutí, je událost, které můžeme porozumět jen tak, že na hladině již řečeného zviditelníme způsob, kterým se názory navzájem vyvolávají, získávají váhu a zase ji ztrácejí.

Strategické preferování „originality“, které je pro *mediasféru* typické, v ní potlačuje hermeneutické povědomí. Toky informací jsou tu podřízeny „prodejnosti a slávě“, a podmínkou prodejnosti a slávy je viditelnost a originalita, ne dlouhé řetězy otázek a odpovědí, které vládnou v hloubi našim životům. Názory, které máme za „originální“, jsou ve skutečnosti články řetězů otázek a odpovědí, jimiž jsme spoutáni. Originalita je předsudek, ve všem, co říkáme, vládnou nevyšlovené otázky,

kteří si naše postoje „objednaly“ jako odpovědi; abychom rozuměli, je třeba nejdříve prolomit novinářský předsudek „viditelnosti“ v mediální břečce. Originalita je heslo, jehož pomocí novináři vytlačují z veřejného prostoru „cítění souvislosti“. Váha našich idejí či vět je vždy odvozena ze sporu s idejemi a větami, které jim předcházely, žádná idea nesvíjí jen vlastním světlem, světlo odražené a vlastní je v ní vždy pomícháno. Porozumět nějaké ideji znamená odhalit v ní tuto směs světla odráženého a vlastního. Připomeňme si léta šedesátá: nadvláda slovníku existencialistické filosofie u nás, strhující ohlas slov jako „úzkost z volby, zapomenutí bytí nebo přirozený svět“, závisela zcela na slovníku, kterému kladla odpor.

Strategické záměry se v *mediasféře* realizují zaprvé pomocí hierarchizací sdělení (přidělením relevance) a zadruhé etiketizací sdělení (přidělením motivace). Hierarchizace a etiketizace vylučují nebo připouštějí sdělení do hry komunikace podle klíče „důležité/nedůležité pro celek společnosti“ a třeba „ideologické/vědecké, zaslepené/racionální“ atd. podle motivace sdělení.

Pomocí hierarchizace a etiketizace se sdělení organizují do koherentních celků, získávají publikum, které se v nich poznává a hájí je jako „své“. Toto publikum pak vydavatelé prodávají nadnárodním koncernům jako „prázdné plochy pro reklamu na jejich zboží“.

Blogosféra se od *mediasféry* liší především tím, že je to „velká konverzace“, stále otevřená, v níž platí preventivní „pakt důvěry a kooperace“. Všechny kategorie je tu snadné předefinovat a rozptýlit, hierarchizace a etiketizace jsou v blogosféře proměnlivé, základní formou sdělení je tu hypertext obsahující v sobě odkazy na jiné texty, obrazy, filmy či dokumenty všech druhů; „hermeneutická otevřenost“, neboli povědomí o otázkách, na něž svými názory a postoji odpovídáme, je tu zakódována v samotné formě komunikace.

Walter Benjamin píše ve své epochální úvaze *Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti* z roku 1936:

Po staletí bylo určující podmínkou literárního života, že proti tisíckrát většímu počtu čtenářů stál nepatrný počet písčích. Koncem minulého století došlo ke změně. S rostoucí rozpínavostí tisku, který dával čte-

nářům k dispozici stále nové politické, náboženské, vědecké, odborné a místní listy, dostávala se stále větší část čtenářské obce – nejdříve jen příležitostně – mezi píšíci. Začalo to otevřením rubriky Dopisy čtenářů a dnes to vypadá tak, že téměř neexistuje v Evropě člověk v pracovním procesu, který by v principu neměl možnost publikovat pracovní zkušenosti, nesnáze, reportáž a podobně. Rozlišení autora a publika tak přestává být zásadní věcí. Je pouze funkční a může se od případu k případu měnit. Čtenář se může kdykoliv změnit v pisatele. Jako odborník, kterým se chtěl nechtěl musil stát v nanejvýš diferencovaném pracovním procesu – byť i odborník na nepatrném úseku – získává přístup k autorství.

V *blogosféře* se rozdíl mezi autorem a čtenářem rozplynul úplně. Vládne v ní komunikační hojnost v nejobecnějším demokratickém smyslu. Čtenáři jsou současně autory, vlepují do svých textů jako intratexty úryvky z textů jiných autorů, aplikují text zcela svévolně na různé situace, v nichž se ocitli a o nichž nám vyprávějí, navrhují a nastolují nečekané kontexty pro texty, s kterými se „nějak“ setkali; o své neučesané interpretace a anarchická čtenářská i autorská gesta se pak dělí s kýmkoli, kdo navštíví tuto digitální *pavlač pavlačí*.

Je třeba nicméně rozlišit mezi *digitální masou* a *blogovůrci*. Ti první jsou pasivními uživateli *pavlače pavlačí*, hledají v ní jen zajímavosti a zábavu; *blogovůrci* naopak vědomě a často i vedeni strategickým záměrem překračují hranice mezi „autorem a čtenářem“, mezi „píšíci menšinou a čtoucí většinou“.

Zatímco *mediasféra* je postavena na strategickém hierarchizování a etiketizování názorů a postojů v rámci historicky dané distribuce autority a moci, *blogosféra* je podvratnou konverzací, kde obíhají názory a interpretace nezaručené žádnými autorizovanými interprety, jako jsou zaměstnanci médií, univerzit, ústavů či odborní kritici a „intelektuálové globální pověsti“. Etiketizace „odborník–diletant“ nebo zase „neutrální–angažovaný“ fungují v *mediasféře*, v *blogosféře* jsou mnohem méně účinné a zastašující, všichni tu jsme jen „publicisté“. Žádná interpretace není v *blogosféře* nelegitimní, každá má svou „existenciální a společenskou relevanci“, každý je tu „odborníkem“ na svůj kus světa, na rozptýlené informace, které v něm dokáže sebrat a sdělit.

MUDr. Radovan Havel, soudní znalec, píše například ve svém blogu:

Trhliny I

Na začátku byla mnou pozorovaná malá trhlina ve zdi, v rohu místnosti, ve které se probouzím. „Kdo přemýšlí a filosofuje, vstupuje do společného světa trhlinami... které vytvořily promluvy, postoje a činy těch diverzantů... atd...“, vytane mi najednou na mysli jeden z textů Václava Bělohorského. Není snadné se dostat ke světu (a tedy ani k sobě v něm), protože ten vnější jen stále klepe na zavřená okna těch našich vnitřních, ...žijeme ve společnosti, kde prudce ubývá skutečnosti, protože je všeho nadbytečně tolik... jak taky píše V.B. ve své Společnosti nevolnosti. Přes ta okna jen voláme do těch naproti, že máme doma taky trochu zmatek. Přes ulici, kterou moc neznáme. Na tu se nedíváme z okna, ale spíš v televizi, dodávám já. ... Hledám trhliny ve stěnách bočních chodeb veřejné skutečnosti, protože skrze ně nahlížím na svět. A čím dál víc mívám ty tržnice. Tohle je první článek o pokladech, které jsem v trhlínách našel a donesl si je dychtivě v kapse své hlavy až „domů“. Pomáhají mi žít. A ve zdraví přežít to společné veřejné přežívání.

Je to zcela nezávislá, anarchická aplikace mého textu v rámci příběhu jednoho dne. Slovo „trhlina“ tu je metaforou, která prolíná do zkušenosti autora pracujícího s žánrem „intimní výpověď“ nebo možná „deník“ či „vyznání z pocitu“; nebo docela obyčejná konverzace s náhodným partnerem „v cybercafé“ o smyslu několika vět z mé knihy, která stojí zcela mimo žánr „recenze“. *Blogotvůrce* například staví čtení mé knihy do „kontiguity“ s výstavou fotografií Gregoryho Crewdsona v Rudolfinu: *Stál jsem tam jak opařený... mají spodní proud a zachycují jen zdánlivě běžné věci a situace... po chvíli zjistíte, proč se vám zdají tak zvláštní... ten pětáctýřicetiletý Newyorčan... dostává do nich něco vychýleného a vysínutého... nahlížíme do hlubin opravdových dramát v našich všedních životech, ve kterých se jen zdánlivě nic neděje... ono se děje... je to často skoro horor* – píše autor. Jsem vděčen za tuto kontiguitu, za toto umístění do souvislosti.

Takové čtení textů se vymyká moci „bratrstva autorizovaných interpretů“, institucionalizované hierarchii témat a jejich

výkladu; je to čtení „alternativní“, nezdůvodněné v nějakém pevném „rámci oboru“. Je v něm osvobozující energie, o které si myslím, že bude jedním z nejdůležitějších zdrojů obnovy demokracie v budoucnosti.

Pro zajímavost pár adres, které mě zaujaly – www.radovan-havel.cz, [web Humanita.cz](http://web.Humanita.cz) (s krásnou poznámkou, že *není třeba žádat o souhlas autorů, bude-li text použit do vysokoškolských skript nebo při středoškolské výuce*), emancipation-email.blog.spot.com nebo vaner.blog.respekt.cz. V *blogosféře* se také formuje nová postkomunistická kulturní opozice ke *statu quo*, ale o tom jindy.

Na závěr pár slov o české *mediasféře*.

První vydání této knihy na sebe nalepilo etiketizační formulky jako „to už psalo Právo, když bylo ještě Rudé“ nebo „ideologický balast, obehnané ideologické výhrady, nebezpečné lamentování, neuvěřitelné výroky“ atd. atd. atd. Tato preventivní etiketizace zbavuje v české *mediasféře* legitimnosti každý nesouhlas s „globálním vítězstvím kapitalismu“. Hlavní hráči v českém veřejném prostoru hrají podle tohoto pravidla: jakákoli levicová kritika systému je jen „návratem k předsudkům minulosti“. Fukuyamova slavná úvaha o tom, že dějiny skončily, protože k liberálnímu kapitalismu už není žádná legitimní alternativa, se stala v českých médiích svrchovanou normou.

Každá kritika, která nepřichází „zprava“, nebojuje za ještě větší výkonnost systému, je preventivně etiketizována jako pouhé „předsudky minulosti“. Z české *mediasféry* je tak vytlačována tato jednoduchá otázka: Na jakých argumentech stojí mediálně tak ostře střežený souhlas se *status quo*? Odpověď je snadná: český „mediálně ostře střežený“ souhlas s mocenským *status quo* u nás i ve světě (s radarem, ekonomickým růstem jako nejvyšším cílem politiky, deregulací trhů, bushismem, nukleární energií a zvláště trapná preventivní varování před slibý „velkohubého Obamy“) je postaven na obehnaných (a nepříliš pochopených) formulkách z doby thatcherismu a reaganismu, které měly v sedmdesátých a osmdesátých letech svou užitečnost – snažily se omezit přerostlý sociální stát a přesekat jeho demokraticky nekontrolovatelné parazitní výhonky. Dnes ale ty ideje proměňují český veřejný prostor v ideologický *jurský park*, jen s tím rozdílem, že se tu neprohánějí dinosauři oži-

vení či klonování, ale jsou tu rozestavení k zastrašení každé kritiky „zleva“ dinosauri hadroví, sešití narychlo z hesel zakoupených v ideologickém sekáči, kterým byla postkomunistická Evropa v letech devadesátých.

Proč ti hadroví dinosauri ovládli český institucionalizovaný veřejný prostor? Nevím. Získala snad v české *mediasféře* strategickou převahu generace novinářů, která chce pohřbit s komunismem i své životy v něm? Proč? Životy většiny z nás tu nebyly ani zločinné, ani prázdné, snad byly především frustrované, protože jsme žili zbaběleji, než jsme si chtěli přiznat. Možná ale ta zavilá obrana *statu quo* zcela prozaicky souvisí se způsobem, jakým byly české noviny privatizovány – zcela nesystémově byly přeměněny na akciové společnosti, novináři se stali jejich akcionáři a své akcie pak (s výjimkou *Práva*) prodali se značným ziskem zahraničním vydavatelům.

Kdo například je označen v české *mediasféře* za „levicového“, musí se bránit, protože ten přívlastek zpochybňuje morální i historickou „legitimnost“ jeho názorů a postojů. Toto předefinování slova „levice“ je v rozporu s českou (i evropskou) politickou kulturou. Například legendární ředitel nakladatelství Borový Julius Firt mluví ve svých vzpomínkách o *Přítomnosti a Lidových novinách* jako o „dvou mohutných instrumentech veřejného mínění, které jsou sice nezávislé, ale obhajují věci a zájmy levice“. Slovo „pravice“ se v Československu užívalo především v temném období „druhé republiky“, kdy označovalo protimasarykovské a protičeskoslovenské, silně filofašistické, postoje části (především katolických) intelektuálů, kteří „považovali Mnichov za své vítězství“, jak napsal Václav Černý.

V zemích EU se přívlastek „pravicový“ používá běžně k označení politických programů „napravo od středu“, většinou menšinových a málo legitimních. Ostatně za svou zločinnou minulost se musí omlouvat i mnoho evropských stran liberální inspirace – třeba za podporu koloniálních výbojů a genocid, které k nim často patřily (například italská Liberální strana podpořila kolonizaci Libye). Jak se mohlo po listopadu 1989 podařit dát v kontextu české kultury slovu „levice“ význam v jasném rozporu s naší i euroamerickou historií? Souvisí to jistě s českou potřebou „bojovat za pravdy, které již zvítězily“. Má to ale také své historické důvody, jedním z nich je,

zdá se mi, vliv, který získali v české *mediasféře* novináři ze zaniklého *Českého deníku*, v němž se pravicově zanícený, až „druharepublikový“ styl zabydlel nejdříve a nejsilněji. Deník později zanikl, ale ne jeho styl.

Až vítr, který se všude zvedá, odfoukne ty hadrové dinosaury, ukáže se i u nás, že kulturní podmínkou východiska z krize je porozumění tomu, že v boji mezi komunismem a kapitalismem nešlo o řešení rozporů průmyslové modernosti, ale o to, kdo v ní bude pánem. Vítězství jednoho z nich proto není řešením, ale propastným prohloubením rozporů modernosti.

Z blogosféry ke mně připlula formulace, která je sice zjednodušující, ale zachycuje jádro věci:

Odvrhli jsme systém, který bezostyšně zneužíval přírodní zdroje, nemotivoval lidi k aktivitě, který produkoval nekvalitní a nepotřebné výrobky... Místo toho jsme přijali systém, který bezostyšně zneužívá přírodní zdroje, nemotivuje k jiným než sobeckým aktivitám, který produkuje nepotřebné výrobky, které jsou prodejné jen díky sofistikovanému marketingu. Stále platí, že ne všichni mají stejnou možnost volby, někteří lidé to považují za správné, věří, že svoboda volby, založená na bohatství, je nejlepším možným řešením. Rok 1989 přinesl příležitost pro skutečnou změnu a my jsme ji promarnili, protože jsme se spokojili se zjednodušeným a schematickým řešením: komunismus = zlo, kapitalismus = dobro. V důsledku toho nemáme lepší a spravedlivější řád, ale pouze jiný řád, výhodný pro jiné skupiny lidí. Po roce 1989 se změnila pouze forma, podstata zůstala. Stále vládne menšina nad většinou, stále jsou lidé manipulováni a zneužíváni v sobeckém zájmu hrstky, zákony stále platí pouze pro ty, kdož jsou tak slabí, že si nemohou dovolit je porušovat.

Nazval jsem svou první knížku úvah z devadesátých let *Kapitalismus a občanské ctnosti*. To „a“ mezi trhem a ctnostmi je velmi křehké pouto, stále hrozí, že se přetrhne. V druhé polovině devadesátých let je za pokřiku „Globalizace globalizace!“ začali přehryzávat velmi zubatí netvoři. Podařilo se jim to, nastala „globální finanční krize“.

Komunismus nebyl uzbrojen kapitalismem, zkrachoval, protože zpřetrhal pouto mezi politikou a občanskými ctnostmi. V *Obraně Sókratově* čteme: „nerodí se ctnost z bohatství, ale

z ctnosti bohatství a všechny ty věci, které jsou pro lidi dobré, ať už pro jednotlivce či státy...“. Obnova pouta mezi „ctnostmi a bohatstvím“ je sice zdlouhavé, ale jediné možné řešení současné „globální krize“. A také těch budoucích.

Některé úvahy jsem doplnil, pozměnil a rozšířil v reakci na otázky čtenářů a na interpretace, kterých se knize dostalo ve veřejném prostoru. Ne vždy to těm úvahám prospělo, bojím se, že některá doplnění je spíše zatemnila, ale neodolal jsem pokušení. Pohyblivé (spíše „přesýpací“) digitální univerzum otřáslo radikálně hranicí mezi „původní verzí“ a „přepsanou verzí“ textů. Vyvolává to ve mně neodolatelné nutkání všechny texty neustále „dopisovat“ pod tlakem rychle se měnících kontextů. Víím, že je to pokušení typické pro naši epochu komunikační hojnosti, víím, že každý text nakonec skončí pod hladinou řeky událostí a idejí, kterou je vláčen. Pod tou hladinou pak vede jiný život, důležitější, a nikdo nemůže říci předem, kdy, kde a zda vůbec se ještě někdy vynoří. Ty mé opravy a doplňky jsou asi nejen marné, ale i matoucí, vlny vířící hladinu řeči nemají dnes žádný předvídatelný směr a formu. A kdyby měly, já už bych jejich směr a formu předvídat neuměl.

VB

Gorizia, 8. března 2009

Místo úvodu (k třetímu vydání a vydání elektronickému)

První vydání této knihy vyšlo na samém konci roku 2007, nevolnost, o níž v ní uvažuji, od té doby změnila skupenství. Stala se *tekutým hněvem*, zalévá celou společnost, chce se vybit, ale nemá předmět, který bychom uměli nazvat jménem a ukázat na něj prstem. Náměstí evropských měst zaplavují „zástupy rozhořčených“, v dubnu roku 2012 se jejich protestující průvod přelil i přes Václavské náměstí v Praze, obrazy protestních shromáždění z New Yorku, Athén, Madridu, Říma plnily monitory všech druhů po celý rok 2011, zvykli jsme si na ně, přestaly být aktuální zprávou.

Sledoval jsem nedávno na svém počítači jeden z dialogů světoznámého filosofa Slavojе Žižka z univerzity v Lublani s manifestanty hnutí *Occupy Wall Street*, tábořícími v newyorském parku Zucotti. „Nebudme jen materií pro sny druhých, realizujme své vlastní sny,“ shrnul bych jeho výzvu. Podobně promluvil i v roce 2007 v Praze k zástupům protestujících proti americkému radaru, od sochy sv. Václava, tradičního ohniska českých vzpour: „Stará moudrost říká: když se vás zmocní sny někoho jiného, je s vámi konec. Není to náš případ ve Střední Evropě? ...Byli jsme součástí rakouského snu, německého snu, sovětského snu – jeden horší než druhý... po pádu komunismu ... jsme si roku 1989 mysleli, že jsme konečně uskutečnili své vlastní sny. Když jsme ale druhý den vystrízlivěli, zjistili jsme, že je to opět sen někoho jiného.“ Už před více jak dvaceti lety se se stejnou výzvou obrátil na voliče ve svém kandidátském projevu na prezidenta Slovinska v roce 1990, jak se můžeme přesvědčit v dokumentu Astrid Taylor *Žižek*.

Žižkova výzva nepadla na úrodnou půdu, čtvrt století uplynulo od pádu berlínské zdi a lidé stále bezmocněji statují v cizích snech, nevzniklo žádné masové hnutí za probuzení z nich. Lidé nejsou dnes zotročováni „krutými snivci-megalomany“, kteří by snili o budování nových světových říší na zjevených, vědeckých nebo revolučních pravdách, jako byla například Svátá říše římská, Třetí říše, Napoleonova Francie či Sovětský svaz. Ty cizí sny, které se nás dnes zmocnily, páchnou hantýrkou ekonomů, lobistů a reklamních agentur, formulkami nakoupenými v sekáčích s prošlými ideologiemi, které vznikly všude po světě v uni-bipolární euforii krátce po stažení sovětské vlajky z kremelské věže. Jsou to sny o trzích, v nichž se spotřebitelé i výrobci rozhodují racionálně a svobodně, o supermarketech, kde nákupem jen ušetříme, o nukleárních reaktorech X-té generace, jejichž odpad bude nejen neškodný, ale i užitečný, o půjčkách, jejichž splátky vyřešíme dalšími půjčkami, o penzijních fondech, jejichž hodnota nikdy neklesá, o soukromých školách, v nichž se mladá generace učí přesně to, co trh práce vyžaduje. Tě nové zemi snivců vládnou blouznivci ekonomického růstu, když slábnou, přivolávají ho „prorůstovými opatřeními“ jako šamani déšť tancem.

Mnoho lidí uvěřilo, že protesty rozhořčených ohlašují konec bezmoci globalizací proletarizovaných mas prvního světa, ale byla to marná naděje. Společnost zůstala společností tekutého hněvu a neúčinného rozhořčení – nikdo neví přesně, ani na co se hněvá ani proti čemu protestuje. Je boj za vyšší platy lékařů, vědců či učitelů protestem proti systému nebo naopak za jeho lepší fungování? Podcenění investic do vědy zpomaluje ekonomický růst, říká většina vědců, jejich protesty tedy systém podporují, vždyť ekonomický růst je jeho jádrem. A mohou nějak „rozhořčení“ v éře globalizace stát skutečně vně systému, jehož je Wall Street symbolem?

Nezaměstnaní protestují, protože ztratili práci, ale jaký byl smysl té ztracené práce? Přinášela užitek nebo naopak přinášela škody jako například hutnictví v Ostravě nebo výroba automobilů? Ta konečně klesá, svítá naděje, že se osvobodíme od závislosti na zrudně rozrostlém systému soukromé automobilové dopravy. Je morálnější protestovat proti molochu automobilo-

vého průmyslu nebo podpořit jeho expanzi v zájmu růstu zaměstnanosti? Horníci pracující ve firmě *Czech Coal* manifestují za prolomení limitů těžby hnědého uhlí a protestují proti rozhodnutí vlády zrušit možnost vyvlastnit kvůli tomu soukromé pozemky. Máme takové neetické pojetí práva na práci podpořit? Protesty proti nesmyslné práci jsou osvobozující, protesty na obranu „zaměstnanosti“ za každou cenu zotročující. Koho nám velí podpořit Kantův přísný kategorický imperativ v nás – *jednej vždy tak, aby tvé jednání mohlo být univerzálně platným zákonem*? Můžeme opravdu chtít, aby všichni lidé na planetě jednali jako ti horníci?

Rozhořčení, hněv a protesty, vyvolané v Evropě a v USA dopadem finanční krize z roku 2008, nejsou vedeny kritickým porozuměním společnosti, vzhledem do její struktury, neslévají se ve sjednocující program a nestávají se proto „dějnotvornou silou“ jako hnutí let šedesátých. Scénu ovládl „antipolitický individualismus“, přesvědčení, že společnost neexistuje, že všechny problémy jsou řešitelné soukromým jednáním jednotlivců, že systém obviňuje jen ti, kdo chtějí žít ze státní podpory, že demokracie není než trh s hlasy voličů a že kvalita našeho života závisí jen na naší odvaze využít příležitostí, které se nám nabízejí uvnitř systému.

Antipolitický individualismus je nechtěným dítětem šedesátých let, kapitalismus do sebe vstřebal v těch letech „vzpuru jedince“ jako nejúčinnější reklamní slogan pro svou expanzi – například „buď sám sebou, neváhej a přidej se k těm, kdo už vystoupili z řady, jdi proti proudu, slovo nemožné neexistuje“ – spotřeba je tu oslavena jako vzpoura proti systému, proti hodnotám většiny! Strana pirátů například bojuje za neomezené využívání možností internetu, organizuje vzpouru proti autorským a jiným právům omezujícím tento neohraňovaný „common“, sdílený statek. Ale neudělala britská koruna nakonec z pirátů lordy, protože prospívali její moci nad oceány? Jaké moci prospívají současní piráti, přepadající staré koráby na širém internetovém moři?

Knihy *Kup si svou revoltu (The Rebel Sell)* kanadských politických publicistů Josepha Heathe a Andrewa Pottera vyšla v roce 2004, ale neúspěšné protesty těchto let jí dávají novou

aktuálnost. Idea vzpoury je „doslova životní mízou kapitalismu... lidé rádi sami sebe vidí jako podvrtné radikály, kteří se odmítají podřídit zavedeným způsobům. A právě to kapitalismus pohání kupředu... skutečná kreativita je veskrze rebelská a subverzivní činnost, protože narušuje a podvrací stávající vzorce myšlení a života... podvrací všechno kromě samotného kapitalismu“ – tvrdí autoři. Kladou tak klíčovou otázku: Jak se vzbouřit proti systému, v němž vzpoura „každého jednotlivce“ sama je nejefektivnějším motivem jeho expanze?

Český sociolog Radim Marada už v roce 2002 v knize *Kultura protestů* dokazuje, že v postindustriálních společnostech linie konfliktu není mezi „ovládajícími“ a „ovládanými“, ale mezi abstraktním „vně“ a „uvnitř“ systému; to „vně“ pak je jakási hra na opravdovou lidskost a demokracii v uměle vymezeném prostoru vně relevantních mocenských bojů, v nichž jde o privilegiované postavení v systému. „Ozvěna romantického pocitu vykořenění se vrací v obraze oddělených světů, v nichž vládnou dva rozdílné kódy jednání a uvažování, přičemž jeden (ten který zasluhuje odsudek) vykazuje vůči druhému nepřiznané koloniální sklony.“

Zásadní proměna kapitalismu souvisí právě s tím, že „svět odsuzující“ čerpá prostředky své expanze ze „světa odsouzeného“. Nejen to, svět odsouzený roste úměrně tomu, jak roste svět odsuzující, roste skrze vzpouru proti sobě. Antipolitický individualismus se v novém století stal účinným rozptylovačem tekutého hněvu – rozhořčení a protesty odtékají do labyrintu každodenní spotřeby a v něm se i ztrácejí.

Scénka z volební kampaně do kongresu USA: Černoška střední třídy líčí Obamovi své problémy – manžel ztratil práci, mají dvě děti na soukromých školách, jsou na dně, neví, jestli by mu znovu dala hlas. Obama odpovídá konformisticky „myslím na lidi jako vy, vy jste reálná Amerika“. Nemá odvahu říci jí pravdu – „problém politického systému USA je právě v tom, že lidé jako vy, ta reálná Amerika, si nemá koho zvolit, že demokracie je redukována na mumraj loutek v křiklavých maskách, loutkovodiči jsou globální korporace“. Plíživý úpadek americké demokracie prudce urychlil výnos Nejvyššího soudu USA, který 21. ledna 2010 rozhodl o zrušení federálního zá-

kona, který zakazoval korporacím využívat svých fondů k financování kampaní pro nebo proti nějakému kandidátovi ve volbách. Už dlouho byla politika v USA jen prodlouženou rukou velkých korporací *fakticky*, od ledna 2010 je tomu tak i *formálně*.

Formy hněvu jsou dějnotvornou silou, pokud jsou propojeny s racionální kritikou společnosti, s pokusem prohlédnout její strukturu; demokratické strany se za poslední dvě století naučily zpracovávat spravedlivý hněv mas nejprve na kritiku stavu společnosti, pak na revoluční politický program, pak na program reformní, pro který hledaly většinový demokratický konsenzus. Umění proměnit rozhořčení a hněv v „politický program změny“ je největším civilizačním statkem demokratické společnosti, ten spojuje navzájem si konkurující aktéry demokratické společnosti v jeden celek. Pilíři demokratického systému jsou rozdíl v hodnocení poměrů a návrhy na jejich legitimní (se souhlasem většiny) změnu, zákonem chráněné hierarchie a konformismus naopak demokracii podkopávají. Dějiny jsou na Západě především budoucností nějakého hněvu, který, osvobozen od své iracionální složky, se stane ideou, obhajitelnou v argumentující diskusi ve veřejném prostoru.

Politické programy demokratických stran jsou krystalizací hněvu, který trval více jak celé jedno století, sdílely je miliony lidí. Na počátku nového tisíciletí čas oponou trhl a odhalil nové formy hněvu, jehož oběti jsou nevinné – mladíci polili bezdomovce benzínem a zapálili, stalo se v Římě, dav rozhořčených mladíků zapaluje krámky imigrantů, jiní vytloukají kamením okna globálních řetězců jídelen nebo bank. Bublina, v níž žijeme, je těsná, jsme si stále blíže, ale stále méně věcí nás spojuje. Přišel věk odlišnosti bez vzdálenosti mezi odlišnými. V Evropě narůstá počet starých lidí a s tím i nenávisť k nim, globální finanční oligarchie ovládaná psychopaty vyžaduje škrty ve veřejných rozpočtech, aby pokryla dluh, který způsobila, díry v životních plánech jednotlivců se vyplňují lichvářskými půjčkami. Do hněvu nad tím vším je přimícháno hodně ponížení z vlastní bezmoci.

Zejména nejmladší generace jde vstříc své roli obětí bez porozumění systému, a proto i bez šance na úspěšný odpor.

Možná znáte anekdotu, nad níž rád filosofuje Slavoj Žižek, vyprávěl ji i protestujícím na *Occupy Wall Street*. V šedesátých letech se dva levičáci rozhodli emigrovat do Východního Německa, ale váhají, co kdyby pravičáci měli přece jen pravdu a komunismus byl takový, jak ho oni popisují. Dohodnou se, že jeden přejde hranice první a pak druhému napíše pravdu o situaci. Když bude dopis psán modrým inkoustem, vše je pravda a on může přijet, když zeleným, je třeba to číst naopak a nepřijet. Za nějakou dobu přijde dopis napsaný černým inkoustem. Píše se v něm, že vše je skvělé, svoboda, žádná cenzura, všechno se dá koupit, jen s jednou výjimkou – mají tu pouze černý inkoust!

Trochu jsem ji pozměnil, abych ji mohl interpretovat takto: vášně, hněv nebo radosti vyvolávaly v evropském veřejném prostoru proudy sdělení, které se valily napříč společnostmi, spojeny ve smysluplné celky svou barvou – nejpříťažlivější byla rudá. Ta barva ohlašovala „společenskou smlouvu *in fieri*“, která ručila za celkový smysl a rostoucí váhu sdělovaného. Pak přišla doba komunikační hojnosti, proudy sdělování hrály chvíli všemi barvami, nakonec ale všechny inkousty, jimiž píšeme své dopisy, se smísily v barvu jednu, nepojmenovatelnou, žádné smlouvy už ty proudy obrazů a informací nespojují ve srozumitelný celek. Musíme smysl v textech a diskurzích hledat nejen bez pomoci předem daných barevných návěstí, ale i bez záruky, že nějaký smysl vůbec mají. K umění interpretovat jsme odsouzeni, hermeneutika je osudovou praktikou postmoderní doby.

S postmoderním tekutým hněvem je to jako s tím dopisem, jeho barva nám neusnadňuje mu porozumět. Co ho vyvolalo?

Na prvním místě *rozpad lidské práce* jako zdroje smyslu. Pod heslem *flexibilita* krachuje jedna velká smlouva o smyslu – lidská práce, záruka životních plánů a stability, která „polidštila člověka“. Dnes je to prekarizovaná činnost, jásavá barva minulosti na ní vybledla k nepoznání. Americký sociolog Richard Sennet popsal rozkladný vliv flexibilizace práce v knize nazvané příznačně *The Corrosion of Character*. Národní stát, budovaný hrdiny průmyslové modernosti, po nichž se jmenují ulice evropských měst, už hrdinskou práci národa nepotřebuje, je říší efemérního, nic trvalého tu z lidské práce už nevyrůstá.

Zadruhé *ekologická hrozba* zatemnila další křiklavou barvu řeky sdělování – naši víru ve vědu, která nám přinese lepší budoucnost, jistotu a bohatství. Věda je dnes nebezpečná, na požádání vraždí ve službách imperiálních zájmů, zamořuje svět geneticky manipulovanými organismy, pokrok, za který ručila, je toxický. Zelená kritika ekonomického růstu tak zpochybnila nejmohutnější zdroj smyslu moderní doby – rozvoj vědy a techniky. Ten dnes ve službách nomádského planetárního kapitálu bere pozemšťanům Zemi pod nohama, je zdrojem úzkosti a bezdomoveckého životního pocitu.

Zatřetí *globalizace* rozpoutala *identitární paniku*, naše identita ztrácí svou vlajkovou barvu. Národní stát, společenství mateřského jazyka a kulturní blízkost už nejsou útočištěm před úzkostí z rozpadu orientačních bodů v rychle se měnící (post) průmyslové krajině. V ulicích velkoměst potkáváme zástupy imigrantů, místo národní kultury obsadily „globální“ bestsellery, jejich obálky se na nás šklebí z plakátů na zdech metra. Populismus není vázán morálním dědictvím osvícenství, může slíbit nesmlouvavou obranu tradiční identity na úkor univerzalizmu a kritického vědomí. Demokratické strany ne.

Začtvrté pak teroristická ideologie *dľuhu* dělá z občanů provinilce bez práva na svá práva. Stát si už nemůže dovolit občany, jen „lidské zdroje“. Italský politický filosof Giorgio Agamben považuje za určující rys politické moci schopnost redukovat lidský život na „holé živobyť“; řecký výraz „bios“ je život, do něhož patří i uznání druhými lidmi, porozumění světu a možnost v něm svobodně jednat, „zoé“ je naopak život zvířecí (zoologie!), určený jen bojem o „holé živobyť“, jako v koncentračních táborech například. Ideologie dľuhu redukuje lidský život na „zoé“, na boj o holé přežití, jen když lidé přijmou „zoé“, systém bude „konkurenceschopný“. Media ve službách globální hyperburžoazie dělají z občana bezprávného *homo debitor*, dlužníka, kterého zadlužily jeho „nepřiměřené“ nároky a který proto nemá právo na legitimní protest. „Teď mlč, mluv, až splatíš dľuh, do té doby jsi psancem, jemuž smí jít jen o holé živobyť!“

V Evropě pak je pátým zdrojem tekutého hněvu rozpad politického ideálu, v nějž pevně věřily všechny poválečné generace Evropanů – ideálu sjednocování Evropy, který kdysi úspěšně kompenzoval oslabující se národní stát. Na *youtube* na-

jdeme scénku Rowana Atkinsona, popiska o ní říká, že „Mr. Bean singing of European Anthem depicts the historical evolution of EU“. Zaspívá nejdříve mocným hlasem „Ó Freude“, chvíli pokračuje, pak si všimne, že ztratil text, a začne zpívat německá slova, která se mu náhodně vynořují v paměti – Berlin, Hamburg, Schumacher, Lederhose schnell schnell, schnell, Ich bin ein Berliner...

Ano, celý evropský narativ je dnes „hudba bez textu“, energie beze smyslu a směru, dokonce i v zakládajících zemích klesla obliba EU pod 50 procent. Celou stavbu vyznačuje nedostatek odvahy k obratu od otázky ekonomického růstu k otázce smyslu toho růstu, od otázky dluhu k otázce jeho demokratické legitimnosti. Takový obrat je od samého počátku zakódován v evropské politické kultuře, jejímž jádrem je filosofie. Je symbolické, že právě Řecko, kořen všeho evropského, je drceno nedostatkem odvahy položit místo otázky jak splácet dluh otázku, jaký smysl ten dluh má, čemu a komu slouží.

Masový tekutý hněv, který zaplavil Evropu a USA, je zcela odtržen od kritického porozumění silám, které ho vyvolaly; přirozené hráze, které nás před takovým hněvem v poválečných letech ochránily, globalizace rozmetala.

V postindustriální společnosti hojnosti se zdálo, že se uskutečnil liberální sen: lidé, osvobození od nedostatku, přestali být „armádou otroků bojujících o holé živobytí“ a začínají masově hledat smysl v tom, co dělají – volí ne vyšší mzdu, ale zajímavější práci, ne vyšší spotřebu, ale lepší život, ne více moci, ale více uznání druhými, ne více konkurenceschopnosti, ale více solidarity. Hojnost otevřela prostor pro otázky smyslu, na které člověk doby nedostatku neměl dost „volného času“. Americký sociolog Ronald Inglehart (www.worldvaluessurvey.org) hledá už po mnoho desetiletí pro tento vývoj empirické důkazy: v době dostatku mezní užitek dalšího růstu materiálního bohatství klesá, roste naopak poptávka po smyslu a kráse, celá společnost se posouvá od tradičních autorit k autoritám demokratickým a od otázek efektivity prostředků v boji o živobytí k otázce smyslu života. Formulí „otázka smyslu“ označme jednoduše oblast toho, co se lidem ukazuje, když se osvobodí od vzájemné konkurence v boji o holé živobytí. Dokud je ro-

zum jen nástrojem „větší konkurenceschopnosti“ v boji o přežití, otázka smyslu mlčí.

Tak zvaná „světová finanční krize“ má svůj strategický cíl: rozvrátit poválečný demokratický stát, založený na hegemonii „inkluzivního univerzalizmu“, který všem občanům zaručoval možnost být „částí společnosti s účastí a podílem v ní“. Ideologie dluhu, redukující politiku na škrtnání veřejných výdajů, na systematické omezování sociálních práv ve jménu „konkurenceschopnosti“, na pohrdání kulturou pod heslem „dnes máme reálnější problémy“, je nejučinnějším nástrojem rozvrácení demokratického státu; vznikají nové periferie, kam jsou sestěhováváni *homini debitori*, provinilci zbavení jako dlužníci „práva na svá práva“. „Bělohradského diktum o současné krizi“, jak jsem to kdysi nazval, bych dnes formuloval takto: krizi sociálních předpokladů demokracie, vyvolanou ideologií dluhu, nelze řešit než v rámci otázky smyslu, kterou jsme se naučili klást v době štědrých veřejných rozpočtů, posilování sociálních práv a role kultury ve společnosti; podaří-li se odtrhnout řešení současné krize od otázky smyslu, demokracie nepřežije.

Odbory se často řídí heslem *Pracovní místa za každou cenu*, průmyslové korporace hrozí, že se odstěhují, když stát omezí jejich právo dělat z našich měst plynové komory – síly potlačující otázku smyslu jsou na pravici i na levici. Intelektuálové vždy toužili po nějakém úkolu ve společnosti, dnes ho mají: hájit ve veřejném prostoru, zaplaveném vlnou strachu „o holé živobytí“, místo pro otázku smyslu.

Doba škrtnutí nás ohrožuje tím, že otázka „konkurenceschopnosti v boji o holé živobytí“ vytlačí otázku smyslu z veřejného prostoru a do prázdna, které po ní zbude, se nastěhují extremistické ideologie a nostalgie po minulosti. Je třeba klást takovému vývoji rozhodný odpor, otázka smyslu je v demokratických společnostech reálnější než všechny jiné.

Gorizia, 23. listopadu 2012

Místo úvodu (ke čtvrtému vydání)

Napsal jsem nedávno, že na studentech a intelektuálech z „nepřátelské ciziny“, se kterými jsme se jako studenti FF UK setkávali na různých besedách v uvolněné atmosféře šedesátek (přijeli třeba John Steinbeck, Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Alain Ginsberg, Gabriel Marcel či Kirk Douglas), nás fascinovala skeptická nezávislost jejich diskurzů na vojensko-politickém bloku, z něhož přicházeli: vnímali jsme jasně, že tato „praktická svoboda vůči třídnímu hledisku“ je nejdůležitějším (a myslím, že i neodolatelným) poselstvím našich společných dialogů. Estébáci, kteří jistě naše setkávání monitorovali, se obávali právem, že tito lidé nás „ovlivní“. Ano, ovlivnili nás, ale ne tím, že by nás nakazili svými „třídně podmíněnými hledisky“, ale naopak tím, že byli tak evidentně nezávislí na ideologických předpokladech studené války. Byli to poslové svobodné komunikace a ta je nakažlivá.

Vnímali jsme jasně, že tato jejich vnitřní nezávislost, jejich tak přirozeně působící diskurzivní svoboda, je výsledkem svobodného veřejného prostoru, v němž se formovali. Právo na veřejné užívání rozumu jsme začali vnímat jako druh veřejného statku, o jehož ustavení musíme usilovat i „v podmínkách socialismu“. Cítili jsme to jako minimální sdílený cíl; a platilo to i o těch mezi námi, kteří stáli v „třídním boji“ na straně komunistické revoluce: stávali se „reformisty“.

Mám rád a často cituji poznámku velkého reakcionáře a monarchisty Josepha de Maistra, že „není jen autorita evidence, ale i evidence autority“. Jejich autorita v dialogu s námi

plynula jasně z toho, že byli dětmi pluralitních společností. Byli přesvědčiví, přitažliví, zcestovalí, znali (jakkoli povrchně) jiné civilizace, měli smysl pro nárok na pravdu lidí, s nimiž vedli dialog. Pochopili jsme, že to nejsou jejich osobní ctnosti, ale že jejich „evidentní autorita“ byla výsledkem vlivu, který na ně měla instituce „veřejného užívání rozumu“ (jak tuto podmínku všech svobod nazval Kant).

Opakuji: Západ pro nás byl především tato nesporná leadership v osvobozující kritické sebereflexi, praktická svoboda vůči třídnímu hledisku, která byla schopna měnit systém tím, že lidé si v reakci na kritiku systému volili změny. Umění klást klíčové otázky nebylo možné „uvěřitelně“ redukovat na „nepřátelskou propagandu“, ze svobodné komunikace plynula „evidentní“ autorita, jejímž důsledkem byl nezastavitelný tlak na reformy v systémech, které jí byly vystaveny (i když jen v omezené míře). A tak přišly maďarské události, Pražské jaro, polská Solidarita a nakonec „glasnost“ – tu ale hegemon systému nepřežil.

Leadership Západu ve světové komunikaci se rozvinula v rámci nejvýznamnější revoluce, jíž jsme od počátku moderní doby prošli – uvědomění si historické situovanosti všech hodnot. Jejím rozhodujícím aktérem byly humanitní vědy, jejich tehdejší obrovská autorita souvisela s jejich osvobozující rolí v západní civilizaci – byly garantem změn, založených na racionální kritice systému. V jejich rámci se stalo dějnotvornou silou umění vidět (vlastní i cizí) hodnoty a zájmy v jejich historické omezenosti. „Uvědomění si dějinnosti všeho přítomného i relativnosti všech názorů, jež charakterizuje soudobého člověka, je privilegiem, a možná i břemenem, jakého se žádné z předchozích generací nedostalo... Nikdo se dnes už nemůže vymknout z této reflexivnosti moderního ducha... navykli jsme si odpovídat na námítky úvahami, jež vědomě vycházejí z perspektivy toho druhého,“ napsal jeden z klíčových myslitelů 20. století H. G. Gadamer.

Západ po roce 1989 nedokázal využít k vybudování multipolárního světového řádu osvobozující (a nakažlivý) potenciál „uvědomění si dějinnosti všeho přítomného“, který vnesl do světových dějin; ztratil smysl pro kritickou sebereflexi, uznání „západních“ (tedy partikulárních) hodnot vyhlásil za „univer-

zální předpoklad“ budování lidských světů. Svůj podíl na vtržení nelidského do dějin předefinoval na nevratnou minulost, uzavřenou okázalým „velkým pokáním“. Svou roli v expanzi nových forem „nelidského“, svázaných s ničivými dopady ekonomického růstu na pozemský domov lidstva, překrývá obrovskými dávkami pokrytectví.

Soška Maurizia Cattelana, s názvem HIM z roku 2001, byla v roce 2012 vystavena u vchodu do Varšavského ghetta, v roce 2016 ji pak zakoupil za 17,2 milionů dolarů soukromý sběratel. Její smysl se stal předmětem celosvětové diskuze. Udělána je z polyesterové pryskyřice, vosku a pravých lidských vlasů a znázorňuje Hitlera s tělem dítěte, klečícího s rukama sepjatýma, s kajícím výrazem v tváři a pokorou v očích.

V Hitlerově kajícím výrazu je vepsána otázka, kterou autor klade celé západní civilizaci: proč jste dovolili, aby se tu tak zručně rozmnožily situace, na něž šílené zlo, jehož je Hitler věčným symbolem, se zdálo být milionům lidí v celé Evropě normální odpovědí? Podmínkou možnosti „porozumět šílené mysli“ je odvaha připustit si náš podíl na vzniku situací, v nichž zešleť je normální. Ano, vítězové první světové války svým sobecky „mstivým“ mírem udělali pro Hitlera místo v německých a evropských dějinách; a vítězové studené války svým sobectvím vytvořili v ruských a evropských dějinách místo pro Putina; sobectví bylo nastoleno jako racionální princip vztahů mezi státy.

Světový řád se zhroutil.

Když vyšlo první vydání této knihy na úplném konci roku 2007, zdálo se, že kritická tradice Západu se sice začíná kymáčet pod útoky autoritářů, ale je stále hlavním zdrojem světového vlivu Západu; v roce 2025, kdy vychází čtvrté vydání, si to už myslet nemůžeme. Hegemon si zvolil za vůdce nepřítele kritického racionalismu, bezpředsudečné sebereflexe a „ducha zákonů“: epocha osvobozující komunikace jako hlavního zdroje světového vlivu Západu skončila.

Přichází epocha „strategické komunikace“ (strašné slovo!), která se liší od komunikace nestrategické v jednom zásadním ohledu: v nestrategické komunikaci, která je konstitutivní podmínkou svobodného dialogu, se její účastníci dovídají i to, co před vstupem do dialogického vztahu vědět neuměli a ani ne-

chtěli. To se ve strategické komunikaci stát nemůže: komunikuje se v ní jen o tom, o čem stratégové komunikace předem rozhodli, že to chtějí „říci a slyšet“. Jednoduše „propaganda“ se tomu říkalo dříve poctivěji.

Strategická komunikace nahrazuje dialog tak, jako epochu Západu jako *spojenců* hegemonu nahrazuje epocha Západu jako *ochotných pomahačů* hegemonu. Spojenci hegemonu se podíleli na volbě jeho cílů, ochotní pomahači jen slouží jeho (z)vůli.

Nadvláda strategické komunikace je nevyhnutelným důsledkem války, válka a propaganda jsou rodní bratři. Věřím ale, že semínka *nestrategické* komunikace jsou na Západě zaseta hluboko a jsou příliš odolná, než aby mohla být navždy zadupána za válečného pokřiku. Znovu vzklíčí nepředvídatelně kdekolí, kdykoli.

Vzpourný duch osvobozené komunikace, který je poselstvím šedesátek, se bude v západní civilizaci stále vracet v nových a nových podobách, protože jak říkal varovně už „starý“ Palacký (a já starý Bělohradský to také říkám) „uniforma všehomíra nebyla a nebude nikdy příkázáním božím“.

Snad není jen stařeckým bludem troufalá představa, že tato kniha, která vznikla z mé více jak dvacetileté nezapomenutelně svobodné a inspirující spolupráce s přílohou Práva Salon, k tomu může, v jakkoli nepatrné míře, přispět.

VB

Praha, 30. ledna 2025

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Společnost nevolnosti.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.